

Dr. Lichtmann Tamás¹: Scheiber Sándor és az irodalom² (Scheiber Sándor születésének századik évfordulójára)

2013 nyarán – egészen pontosan július 9-én – volt századik évfordulója Scheiber Sándor születésének. Ebből az alkalomból számos tudományos kiadvány és emlékező kötet jelent meg az idén és minden bizonnyal fog még megjelenni a közeljövőben is.

Scheiber Sándor a múlt évszázad első felében végezte vallási és világi tanulmányait az egyre nyomasztóbb történelmi és társadalmi körülmények között, és az üldöztetéseket és családi tragédiákat megélve sikerült túlélnie a vészorszakot. A második világháború után vezető szerepet töltött be a nagy hagyományú, több mint hét évtizedes múltra visszatekintő Rabbiképző Intézet újjászervezésében és újraindításában. 1950-től egészen 1985-ben bekövetkezett haláláig.

Scheiber Sándor vitathatatlanul a múlt évszázad második felének legnagyobb magyarországi zsidó vallástudósa és pedagógusa volt, aki nevelői és rabbini munkája mellett több ezer publikáció (könyv, tanulmány, esszé, publicisztika) szerzőjeként kiemelkedő tudományos érdemeket szerzett a zsidó néprajz, a hiedelemkutatás, a nyelv- és irodalomtudomány, a filozófia és az egyetemes művelődéstörténet terén. Számos nemzetközi díszdoktori cím, valamint a tudományok doktora cím birtokosa volt. A mai magyarországi rabbikar több nemzedéke vallhatja őt mesterének és feledhetetlen tanárának, tanítványai közül sokan külhonban folytatták és folytatják hivatásukat.

Ezt a termet most körben a falakon olyan fényképek, egyben kordokumentumok díszítik, amelyek mind a nagy tudós életéről, munkásságáról és színes egyéniségéről vallanak. Villányi András évtizedeken át követte kamerájával és örökítette meg Scheiber Sándort rabbiként, tanítóként, nevelőként, tudósként, magánemberként, és ezek a képek hűségesen közvetítik egy egyedülálló személyiség sugárzóan humánus, karizmatikus, közvetlen lényét.

Előadásomban Scheiber Sándor Folklor és tárgytörténet című kétkötetes tanulmánygyűjteményéből kívánom bemutatni és elemezni fontosabb irodalomtörténeti írásait. Mindezt természetesen a teljesség igénye nélkül, hiszen akkor kötetnyi példát lehetne felsorolni. (A könyv végén található, korántsem teljes bibliográfia 1142 címet tartalmaz, és 1973-ból való az utolsó cím, 12 évvel Scheiber halála előtt.) Dolgozatommal tisztelni kívánok a magyar zsidó tudományosság egyik legjelentősebb huszadik századi tudósának emléke előtt.

Az első kötet főleg vallási tárgyú és folklorisztikus-mitikus tanulmányokat, valamint tudós kortársairól és elődeiről írt méltatásokat és emlékezéseket tartalmaz, a második kötet pedig tárgytörténeti és túlnyomó részben irodalomtörténeti munkákat közöl.

Az első tanulmány címe, amely 1938-ban jelent meg az IMIT évkönyvében: Lót leányai. Egy fejezet a zsidó tűzözön-képzetből

A következő tanulmány az előző folytatása 1939-ből, címe: Babel tornya. Egy fejezet a zsidó tűzözön-képzetből

---

¹ Lichtmann Tamás (1949/Debrecen): az OR-ZSE Zsidó Művelődéstörténet Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára, 2014-ben megkapta a Scheiber Sándor-díjat.

² Elhangzott 2013. november 20-án, a „Scheiber Sándor, a mi tanítómesterünk” című konferencián, az OR-ZSE Scheiber Sándor úti épületében.

Ez a rövid, mindössze hat és fél oldalas kis tanulmány, amely látszólag egyetlen motívumot és képzetet ragad ki a Szentírás történeteiből, egymaga képviseli mindazt a bámulatos tudást, amely mítoszokon, mondákon, legendákon és a vallásos képzeteken át, számos nyelven könnyedén vándorolva foglalja össze mindazt, amit a címében jelzett szentírási történetről tudni lehet. Szó van benne, dán világvége történetekről, indiai irodalmi mesékről, babiloniai, perzsiai és görög szövegekről, filozófiáról, zsidóságról, kereszténységről, iszlámról, kelta népekről, germán, izlandi, ófelnémet költeményekről, vogul és osztyák népköltészetéről, regékről, mítoszokról, egyéb forrásokról - tömören és olvasmányosan foglalva össze földrészekben átívelő tudását.

A magyar népköltészetből nincs ugyan dokumentált adata (a filológiai megbízhatósága minden esetben hajszálpontos!), de a régi magyar költészetből is elő tud „ásni” egy rég elfeledett, nem túl jelentős költőt, a 16. sz. közepén élt Dézsi Andrást, aki megverselte a témát:

„Első világot özönvel elveszté,

Másik világot vérontással feddé,

Harmadikat tűz-özönvel vesztené.”

Ebben a strófában a három életszakaszra tagolt teljes mitikus világidő fogalmazódik meg: 6000 esztendő – háromszor 2000 esztendőre tagolva, melyek mindegyik egy-egy természeti katasztrófával ér véget. Forrása a zsidó ősmitológia. És még ezt is ki tudja egészíteni azzal, hogy – a Nietzsche főművében is címszerepet kapó Zarathustra tanítása kétszer ennyi időt mond, vagyis 12000 évet, melyet négy egyenlő korszakra tagol.

És ha az olvasónak még ez a hatalmas tudás sem elég, akkor tovább vándorolhat Scheiber irányításával a keleti mesék és vallások világába, szír-keresztény, arab, etióp, párszi, mohamedán és más mítoszok között. Közben felbukkan a téma Szaádja Gaon, Moses Maimonides vitázó szövegeiben is, akik a csillagászati és jóslásokon, vagy számításokon alapuló világpusztulást jövendőlkkel szállnak szembe.

Káin és Ábel (1956)

Scheiber Sándor több tanulmányt szentelt Káin és Ábel történetének, melyet vallásbölcseleti, irodalmi, képzőművészeti szempontból is végigkövet. Eközben Byron Kain című darabját elemzi, majd Arany János költészetében búvárkodik, ahol meg is találja a legendát a Csaba királyfiban, először, mikor Etele sátra magától leroskad, és a király rossz jelnek tekinti:

„Remegve a hatalmas nézett az ég felé:

Nagy gazdag áldozattal Istent engesztelé:

De nem csapott fel a láng merészen, könnyedén,

Mint sárkány mászott a füst a föld felületén.”

Másodszor, amint Etele Csaba névadásakor így szól:

„Torda apám, nézd csak ama füstöt, hol jár:

Az elébb Istenhez lőtte fel az oltár,

Most ahol, mint kígyók, földön együtt csúsznak:

Félek: a Jó, a Rossz netán haragusznak.”

Gazdagon adatozza a szépművészeti adatokat is, a 12. századtól (Pécs), a római Szent Pál-bazilikájában látható freskókon és a firenzei híres bronzkapun, „Paradicsom kapuján” át harminc tételt állít össze a jelenet ábrázolásai alapján.

A kötetben szereplő újabb bibliai tárgyú, A fakitépő Sámson párhuzamai és forrása című tanulmányát követően Scheiber Sándor egy 1971-ben, a Vigilia nevű folyóirat körkérdésére adott válaszában nagyívű összefoglalását nyújtja A biblia és a folklór témakörének, a meséktől kezdve, a bibliai folklóron át - mesék, legendák, mondák, találós kérdések gazdag tárházát felvonultatva – eljut a népköltészet, néphit és népszokások világáig.

Az ezt követő, ugyancsak nagy terjedelmű tanulmányában – Meseelemek a karaita Jehúda Hádásszi főművében (Eskol Hakkófer) – mutat ki tizenkét meseelemet az elefántvadászatról, a zsiráf természetéről, a kutyafejű kalózkokról, és sokszemű lényekről, akik „ugyanegy arccal egyszerre előre is látnak, meg hátra is. Arcuknak fele a szájig emberi arc, fele kutyaábrázat. Beszélnek emberi nyelven is, de ugatnak is, mint a kutyák.”, továbbá egy konstantinápolyi utazónak a törpék között tett látogatásáról (amely talán Swift Gulliverjét is meghihethette), az aranyat termő folyóról, a számról, a Vág-Vág-fáról, amely – ha az ember kinyújtja a kezét, hogy szakítson róla -, jajgat és azt mondja: Vág-Vág (ez a mese indiai eredetű), továbbá a porbélű almáról melyet Arany János és Madách Imre is említ:

„Gyümölcs unszol, friss balzsamu:

Kivül arany, belül hamu...”

(Arany: Az örök zsidó)

Mi kár, hogy szép eszméid újlag

Csak olyan hírhedett almát teremnek,

Mely künt piros, de béle por.

(Madách: Az ember tragédiája VII. szín)

A tanulmány további meseismertetései a nadragulyáról, a fán termő madarakról, a visszhangzó fákról, a vízforrás szelleméről szólnak.

Bolygó zsidó – örök zsidó

Ezen írás rövidege ellenére, mindössze három és fél oldalon, rendkívül pontos összefoglalása olvasható a többféle módon megfogalmazott mitikus-legendás hazátlan, örökké bolyongó alak történetének. Elsősorban a magyar irodalomban, azon belül is a költészetben keresi meg az előfordulásokat, Vörösmarty, Arany, Petőfi, Katona József, Kiss József, Eötvös József, Erdélyi János, Ács Gedeon, Jókai, Mikszáth, Vajda János és sok más költőnél bukkan fel, de Scheiber tud Puskinról is (az Anyeginben szerepel).

Scheiber Sándor névsorát kiegészíthetjük Richard Wagner Bolygó Hollandi-jával, akinek alakját Heinrich Heine is megörökítette egy töredékes regényében (a művelődéstörténeti legenda szerint Wagnert éppen Heine története ihlette volna meg saját romantikus operájának megírása során). Scheibernek, hatalmas műveltsége révén nyilvánvalóan ismernie kellett Wagner művét, írásának a témával foglalkozó műismertetéseiből talán azért maradt ki, mert az irodalmi művekre fókuszált, azokon belül is elsősorban a magyar irodalomra.

Lebeg, mint a Mohammed koporsója - Szamárlétra - Fajankó

Scheiber számos közmondásnak és szólásnak is utánajár, melyek a népnyelvből, vagy valamely más írásból váltak ismertté: ilyenek a „Lebeg, mint Mohammed koporsója”, a „szamárlétra”, a „fajankó”, vagy a kissé bonyolultabb, ugyancsak önálló írásban megörökített:

Növesse az Isten olyan nagyra, mint Fátri Jónást

Ezt a szólást Scheiber egy nem különösebben ismert író, Timár Szaniszló regényében találta meg, az alábbi magyarázattal:

„Fátri Jónás ugyanis a népmonda szerint olyan hosszú volt, hogy mikor ágyba akarták fektetni, hogy elférjen, levágták a fejét”

Ezzel a ténnyel Scheiber természetesen nem éri be, tovább kutat a mondák és a folklór világában, és többek között a Prokrustes-ágy történetének hatását véli felfedezni benne, valamint görög és héber forrásokat.

Ezek után felüdülésként a Bár Kochba-játékról olvashatjuk a tudós szellemesen és észrevétlenül oktató írását, amely arról is bizonyosságot szolgáltat, milyen könnyed és olvasmányos Scheiber Sándor stílusa:

A Bár Kochba-játék nevének eredete – Még egyszer a Bár Kochba-játékról

Ezekből megtudható a név eredete, a játék irodalmi körökben népszerű használata, és még azt is megtudjuk, hogy nemcsak a jól ismert Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Somlyó Zoltán baráti kör töltötte szívesen szabadidejét ezzel a logikai játékkal, hanem már 1833-ban is játszották Magyarországon, viszont virágkora kétségkívül a Nyugat reprezentánsainak kávéházi asztalai mellett teljesedett ki.

A vallásos néprajz és a szépirodalom témakörébe tartozó írásokat két zenei tárgyú tanulmány is követi:

Sófár a gyászszerteráson - Obadja normann prozelyta, az első héber dallam lejegyzője

Különösen az Obadja-kérdésről szóló izgalmas tanulmány érdemel figyelmet, amely felér egy bűnügyi történet fordulatos cselekménysorával, amelyben az éles eszű detektív (esetünkben a tudós rabbi) nem egy bűn elkövetőjét leplezi le, hanem a héber liturgia dallamainak első lejegyzőjét (Obadját) azonosítja. A nagyszabású tanulmány arról a kutatási folyamatról számol be, melynek során Kairo egyik zsinagógájában, a genizák között megtalálták ezeket az ősi kéziratos zenei jeleket. A szerző azonosítása valójában Scheiber Sándor érdeme volt, aki más genizákat kutatva Obadja kézírását ismerte fel a zenei jelekben is.

Scheiber Sándor számos elődjéről és kortársáról írt tanulmányt, életrajzi összefoglalót és tudományos pályaképet, ezek közül a tanulmánygyűjtemény első kötetét négy nagy zsidó tudós pályájának terjedelmes, gazdagon adatolt bemutatása zárja. Ezek közül kiemelkedik az impozánsan nagy terjedelmű hatvan oldalas emlékező tanulmánya Heller Bernátról, az irodalomtörténészről, a mesekutatóról, az univerzális tudósról, 1943-ban bekövetkezett halála alkalmából.

Heller Bernát élete és tudományos munkássága, akinek hatalmas életműve kiterjedt a bibliatudományra, az aggáda- és héber mesekutatásra, az iszlám mese-, monda- és legendavilág kutatására, a magyar mesék és mondák egyetemesebb kapcsolataira, az összehasonlító irodalomtörténetre és nyelvészetre, beleértve természetesen a keleti nyelveket is.

Löw Immánuel és a zsidó néprajz, akinek első monográfiája, talán kevésbé ismert és némileg meglepő módon, a csókról szólt. Természetesen nem a pikáns részletek érdekelték, hanem a csók gesztusának a zsidó vallásban és a folklórban megtalálható előfordulásai. Német nyelven írt érdekes tanulmánya az árnyék motívumát dolgozta fel a zsidó irodalomban és néprajzban.

Kohlbach Bertalan és a zsidó néprajz , aki nemcsak néprajzzal foglalkozott, hanem úttörő jellegű volt tevékenysége a zsidó régészet terén is.

Pfeiffer Izsák és a zsidó néprajz , a vidéken élő rabbi is sokoldalú tudományos tevékenységet fejtett ki, foglalkozott krisztológiával, haláchával, aggádával, hászidizmussal és liturgiával egyaránt.

Amint az eddigi példákból is látható, a vallási és folklorisztikus, valamint emlékező írások is számtalan irodalmi adalékkal szolgálnak, de amikor rátérünk – az elsónél több mint száz oldallal terjedelmesebb – második kötet bemutatására, azt tapasztalhatjuk, hogy abban szinte kizárólag irodalmi témájú tanulmányok találhatók.

A kötet Bornemisza Péter anekdotáinak forráskutatási eredményeivel kezdődik. Összesen hét tanulmány követi egymást, gazdagon adatokkal ellátva, a latin, német, angol, spanyol és magyar nyelvű teljes körű szakirodalom ismeretével a háttérben. Ezek:

Bornemisza Péter anekdotáinak forrásaihoz – Jegyzetek Bornemiszához – Forrásnyomozások Bornemiszához – Vándoranekdota Bornemisznál – Bornemisza forrásaihoz az Ördögi Kísértetekben – Bornemisza anekdotája a hazugról – Bornemisza két exemplumának közvetlen forrása

Ezután A szombatos énekek postbiblikus vonatkozásai című tanulmányában a héber aggáda, halácha és liturgia egyértelműen kimutatható hatását vizsgálja a szombatos énekekben.

Ezt magyarországi barokk szerzők, Pápai Páriz Ferenc Pápai Páriz Dictionariuma Címképenek forrása című írásának és Hermányi Dienes József Hermányi Dienes József Talmud-kompendiumának még egy kéziratos példánya és Az Ördög házasságáról való fabula forrása című elemzése követik. A sorjázó irodalomtörténeti interpretációk, tárgy- és motívumfeltáró írások mind megannyi filológiai kincset rejtenek – pontosabban bányásznak ki a szövegekből.

És ettől kezdődően már a 19. században járunk, a magyar irodalom talán legfényesebb korszakában, ahol a bőség zavarával küszködünk, hogy a fontosak közül a legfontosabbakat megemlíthessük. A szerzők: Garay János, Petőfi Sándor, Arany János, Mikszáth Kálmán, Kiss József, majd néhány 20. századi nagyság, József Attila, Ady Endre, Juhász Gyula neve bukkan elő – kétségkívül roppant illusztris névsor!

Garay János Vásárfia című költeményének tárgy történetével kezdődik a sor , Petőfi Sándor cigányadomájának forrásfeltárással folytatódik . Ezt írja a költő, „Egy telem Debrecenben” című jól ismert költeményében:

Aztán a télnek kellő közepében

Kifogya szépen

A fűtőszalmám,

S hideg szobában alvám.

Ha fölvevém kopott gubám,

Elmondhatám,

Mint a cigány, ki a hálóból néze ki:

„Juj, be hideg van odakí”!

Több irodalomtörténésznek beletörött a bicskája, miközben az adoma forrását kereste, természetesen Scheiber Sándor megtalálta az 1841-es pesti kalendáriumban, ahol így hangzik:

„Dideregve ült a' félmezitelen cigány ajtó' s ablak nélküli rongyos viskójában Karácson ünnepén, melybe a' hó belé hullott – végső szükségében magát egy háló darabba burkolá, örömmel kiáltván, ujját a hálólukán kinyújtva: Huj! de hideg van ott kün.”

Petőfi Sándor után, jó barátja, Arany János következik, tizenhárom tanulmánnyal - az írások nagy száma egyértelműen arról tanúskodik, hogy Scheiber vitathatatlan kedvence Arany volt. Ám a filológusi szigor a legfőbb kedvencet sem kímélheti, ha hibázott. Már pedig Scheiber szerint a híres, minden bizonnyal a leghíresebb magyar Hamlet-fordítás során bizony a nyelvzseni is tévedett egyszer (Arany Hamlet-fordításának egy tévedése) . Ugyanis a temetői jelenetben – amikor a sírásó feldob egy kiásott koponyát a sírból – Arany úgy fordítja: „E koponyának egykor nyelve volt, szépen tudott dalolni, s hogy vágja földhöz e pimasz, mintha Kain állkapczája volna, ki az első gyilkosságot elkövette.” Scheiber szerint az angol eredetiben a mondat második fele egy legendára utal, mely szerint Kájin gyilkosságának eszköze egy állati (szamár) állkapocs volt. Vagyis a helyes fordítás úgy hangozhatna: „...mintha Kájin állkapcsa volna, amely az első gyilkosságot véghezvitte.” Ilyen látszólagos apróságokra is félfigyelt Scheiber filológusi énje.

A többi Arany Jánosról szóló írás:

Arany János „Senki Pál”-ja

Az Arany megverselte Senki Pál külföldi mintái

Engedtessek meg e tanulmány szerzőjének (L.T.), hogy kiegészítse a listát. A Scheiber Sándor által említett német szerzőkön kívül megemlíthető lenne még Annette von Droste Hülshoff költő, akinek a „Zsidóbükk” című nagyszerű novellájában fontos szerepet játszik Senki János, azaz Johannes Niemand. Igaz, őt nem Pálnak hívják.

További írások Arany János műveiről:

Az Arany idézte „Bábel tornya” ,

Arany János hasonlata az összetartásról ,

Az emlékezetet hátuljokra verik , ahogy a költő A Jókai ördögé-ben mondja:

„Jókai is megkapta jótéte jutalmát:

Od'adá a szomszéd fele-birodalmát,

S mindjárt a hüvösben ki is mentek reggel,

Kijegyzék a határt, hosszába, cövekkel.

Aztán a határra dombokat emelnek,

Fájdalmára néhány bámész sühedernek,

Kiket a helyszínén , a halomnak ormán,

Lefógtak erővel, kényszerítés-formán,

S hogy eszökbe jusson szakállas vén korig,

Az emlékezetet hátuljokra verik.”

Ezt követi egy nagyobb tanulmány, Adatok Arany János ifjúkori olvasmányaihoz

A harminc oldalas tanulmányban, amely a fiatalkori olvasmányokat ismerteti, a szerző nemcsak felsorolja a többnyire elfeledett költők verseit, hanem összehasonlítja azokat saját későbbi műveivel is, és ez tanulságos következtetésekre nyújt lehetőséget.

A kocsordi pap anekdotája Aranyánál

„Szálankint tégedet én el-kiszaggatlak”. Párhuzamok Arany János költői nyelvéhez

A rövid írás a szakáll motívumáról szól, a címben szereplő és a Toldi estéjé-ben olvasható motívum alapján, és nemcsak a mű forrására, Ilosvai versezetére utal, amelyben szinte szó szerint ugyanaz előfordul, hanem a spanyol Cid-re és a Roland énekre is.

„S mint lepke a fényt elkábulva issza”

A Széchenyi emlékezete című Arany költemény híres sora messzi múltra tekint vissza, a magyar irodalomban egészen Balassi Bálintig, de a világirodalomban is bőségesen adatható. Érdekes, hogy Scheiber Sándor Johann Wolfgang Goethe legendásan híres költeményét – Selige Sehnsucht, Vas István fordításában Boldog vágyakozás - egyáltalán nem említi cím szerint a sok kevésbé jelentős mű között. Igaz, utal egy német tudományos forrásra (Vom Feuertod der Mücke), amely nyilvánvalóan éppen az említett költeményről szól, de nem nyomozza tovább a pontos címig. Pedig azt a verset a 20. században Thomas Mann is felhasználta Lotte Weimarban című Goethe-regényében.

Az elveszett alkotmány egy helye. Dávid kapcái a holdban

Párhuzamok Aranyhoz

A tanulmány részfejezetei: Vojtina Ars poétikája, A gyermek és szivárvány, Euripides – Reminiszcencia, Cigányadomák.

„A szőlős gazda is, az egyszeri” Arany János anekdotájának problematikája

Scheiber Sándor másik kedvenc írója a magyar irodalomban Mikszáth Kálmán, akiről szintén több, szám szerint nyolc írás szerepel a kötetben. A legterjedelmesebb és legfontosabb tanulmány a Mikszáth-centenárium alkalmából született, és Scheiber talán leginkább kedvelt tudományterülete, a folklór felől közelíti a nagy mesélő műveit:

Mikszáth Kálmán és a keleti folklór

A csaknem hetven oldalas tanulmány az író vándortémáinak keleti kapcsolatairól szól, főleg a zsidó folklór Mikszáth műveire gyakorolt hatásáról, néhány jellegzetes példa alapján. Ilyenek: A katekizmusi ének, Az istenáldotta búzacsempészés, Könnyű, mint Habakuk, Nőcsere, A pókháló mentőszerepe, Visszajára vert patkó, A szőlő ültetése, Dávid a holdban (ezt később Füst Milán is felhasználta egy költeményében), Az eltulajdonított pénz visszaszerzése, Növekedő ruhák.

Az ezt követő kisebb írások az író motívumainak előképeiről, párhuzamairól szólnak:

Motívum-találkozás

„ollan sziep, hogy miég az ujját is megvággyo iérte az ember lányo!”

József és Potifár feleségének jól ismert, számos irodalmi műben feldolgozott motívuma, melynek, mint kiderült, nem a Szentírás vagy a midrás az elsődleges forrása, hanem a Korán! Az epizód erotikus iróniával fűszerezve, Thomas Mann hatalmas tetralógiájában, a József és testvéreiben is szerepel.

Hírnök a másvilágról (Boccaccio-novella Mikszáthnál)

Még egyszer a másvilági hírnökről (Mikszáth elődei és utódja)

Mikszáth egy stílusfordulatának keleti mintája

Mikszáth novella-forrásaihoz (Élmény vagy irodalmi hatás?)

Mikszáth tárgy történeti kapcsolataihoz

Csaknem hatvan oldalas tanulmány, amelyben Mikszáth Kálmán tárgyainak és motívumainak eredetéről és rokonságáról szóló „mikro”-tanulmányok sorjáznak:

Maupassant-reminiscencia, A konok asszony meséje, A túlvilági hírnök, Kézfogás a halottal, Birtokszerző mondák, A szónoklat-plágium sikere, Csak a hegyek nem találkoznak, A szülők egymás tudta nélkül küldenek pénzt, Egér asszony hasában, Szemfényvesztés, Vérből rózsafakad, Az adó, A megfiadó bögre, Elígért gyermek, A lókönyvek lova, Az athéni malac, Hogy csalta meg a szegény ember az ördögöt?, Tehén csak kakással együtt kapható, Saggiarius et Philomela, Távolba hallás

A kötet további írásai Kiss József, Ady Endre, Juhász Gyula és József Attila alkotásainak folklorisztikus elemeiről szólnak.

Zsidó néprajzi adatok Kiss József műveiben

Nagyszabású, több mint ötven oldalas tanulmány

Kiss József reminiscencia József Attilánál

Scheiber Sándor ezúttal is nyomoz a Kiss József által Anyaszív címen megverselt legendás-szomorú történet előzményei után, és meg is találja Jean Richepin egyik regényében, aki viszont régi francia, breton népdalként említi művében. Ami viszont még kevésbé ismert, József Attilára is hatott Kiss József közvetítésével a vers mélylélektani üzenete, és a Szabad-ötletek jegyzéke két ülésben című pszichoanalitikus naplójában emlékezetből idézi a Kiss-vers részletét.

„hallga csak hallga

.....

megszólal a halott anya

megütötte magad, fiam?”

A harmadik Kiss Józsefről szóló rövid írás címe: Kiss József Legendájának mintája

Ady „A Nagy cethalhoz” című versének képzettörténete

Bár vannak Ady-kutatók, akik szerint ez a híres Ady-szimbólum finn-ugor eredetű, Scheiber tévedhetetlenül mutatja ki azt, hogy a szálak Keletre vezetnek. Babilóniai, héber, arab (szerepel az Ezeregyéjszaka egyik Szindbád-történetében is) és más hatásokat is mutat, míg elérkezik Európába és számos magyar – főképpen folklorisztikus - irodalmi műben is szerepel. Így juthatott el Ady Endréhez is.

Bibliai képek Juhász Gyula verseiben

József Attila istenes verseinek tárgy- és képzettörténeti háttere

Rendkívül izgalmas, új értelmezési mezőket nyitó gondolatokat tartalmazó tanulmány. József Attila kutatók számára kötelező olvasmány!

József Attila és a népdal

Méltó módon ezzel a két József Attiláról szóló írással zárul Scheiber Sándor irodalomtörténeti kalandozásának kétkötetes gyűjteménye.

Az ezután következő három szöveg egy világjáró anekdotát, egy legendás történetet és egy bibliográfiát tartalmaz:

Világjáró magyar-zsidó anekdota

W.S. Maugham-tól novellájától, amelyben egy sekrestyés a főszereplő, Salcia Landmannig, ahol egy galíciai zsidó, szinte minden nyelven előfordul a történet. A magyar-zsidó viccekben Paks, Miskolc vagy Sátoraljaújhely a helyszín. Egy írástudatlan kis zsidó egy istenháta mögötti helyen sámesz akart lenni, de nem kaphatta meg az állást, mert nem tudott írni. Házaló kereskedő lett, eljárt a falu kaszárnyájába, és eladott a katonáknak ezt-azt, cigarettát meg gyufát. A háborúban meggazdagodott, üzletet nyitott, hadseregszállító lett. Amikor egy százezrekről szóló megállapodást kellett volna aláírnia, a hüvelykujját mártotta tintába, és azt nyomta a papírra. A csodálkozó tábornoknak megvallja, hogy nem tud írni. A tábornok reagálása: - Ha írástudatlanul ide jutottál, mi lennél, ha írni is tudnál! – A szállító válasza: Ha írni tudnék, most sámesz lennék Pakson.

A két vándor. A legenda útja a magyar és külföldi irodalomban

A zsidó önfeláldozás legendája, vérvád idején, magyarul, héberül és németül. Amikor a középkori Wormsban megvádolják a zsidókat egy kisfiú meggyilkolásával, két idegen vándor magára vállalja a gyilkosságot, és a zsidók megmenekülnek.

A Biblia a magyar irodalomban. 1945-1973 Bibliográfiai kísérlet

Bibliográfiai kísérlet a 2. világháború utáni magyar irodalom bibliai tárgyú műveinek összegyűjtésére. Az egyes fejezetek a bibliai könyvek sorrendjében követik egymást, a fejezeteken belül a megjelenés időpontja szerint, a világteremtéstől, az első emberpáron, Káin és Ábel sorsán, Noé és a vízözön, valamint Bábel tornyának legendáján, az ősatyákon, ősanynékon, József történetén, Mózesen és Józsuán, a hősökön és bírákon át a királyokig és a prófétákig, majd az egyéb iratokig (Zsoltárok, Jób, Énekek éneke, Ruth, Sirmak, Kohelet, Dániel, Judit). A történetek hatása a magyar költőkre és írókra.

Utószó helyett:

Személyes emlékeim Scheiber Sándorról

Bevallom, nem tekinthetem magam a mester közvetlen tanítványának, de feledhetetlen találkozásaim voltak vele, aki – és ezt mindannyian tanúsíthatjuk, akik a közelébe kerülhetünk – hatalmas tudású, varázslatos személyiség volt, bámulatosan széleskörű műveltséggel rendelkezett, és önzetlenül szórta tanácsait a fiatalabb nemzedéknek, amikor egy-egy rövid megjegyzésével is utat tudott mutatni az elakadó kutatások továbblendítéséhez.

Először egy debreceni előadásán találkoztunk. Akkor is az irodalomról beszélt, úgy emlékszem, Kiss Józsefről. Ekkor ismerkedtem össze vele, és meglepett mindent és mindenkit ismerő tájékozottsága. Tudott rólam, akkor még egyetemista ifjoncra, ismerte kritikai és esszéisztikus zengéimet, és barátságosan biztatott a további munkára.

Másodjára ugyancsak Debrecenben találkoztunk, ezúttal ő rabbiként volt vendége a hitközségnek, és előadása után meghallgatta az én előadásomat is, amelyben Thomas Mann-ról – akkori kedvencemről – beszéltem, kiemelve zsidó bibliai tárgyú műveit. Elsősorban A törvény című hosszú elbeszélést mutattam be a túlnyomórészt laikusokból álló közönségnek, megemlítve a József és testvérei című hatalmas művét is. Ezekről utóbb sokat beszélgettünk, mert természetesen ezt a négy regényből álló másfélezer oldalas tetralógiát is a legapróbb részletekig ismerte, hasznos tanácsokat és szempontokat adott a feldolgozásához és értelmezéséhez. Felhívta a figyelmemet a legjelentősebb szakirodalomra, és még arról is volt áttekintése, hogy a mű zsidó szempontból problematikus részeire figyelmeztessen.

Debrecenből akkoriban elég ritkán jutottam el Budapestre, lekötött az egyetem, hiszen a diplomaszerezés közelében jártam, de néhányszor így is meglátogattam őt a tudományos

„szentélyében” a Rabbiképző Intézetben. Mindig szívélyesen fogadott, és sosem érezte velem, de másokkal sem, a hatalmas tudásbeli különbséget. Egyenrangú beszélgetőpartnernek tekintett mindenkit, akiben az értelem szikráját is felfedezte, így engem, kezdő értelmiségit is, aki az általa is művelt irodalmi filológiát választotta élethivatásának. Scheiber ennek a szakterületnek is világszerte ismert és kiemelkedőnek elismert tudós művelője volt.

Emlékszem, amikor már a disszertációmon dolgoztam, többször felkerestem őt, hogy témámról, Pap Károlyról kérdezzek tőle és megosszam vele gondjaimat. Sok személyes emléket is megtudtam tőle, mert személyesen is ismerte az író. Bevallom, én sokkal jobban szerettem, és nagyobbra tartottam Pap Károlyt, mint ő, aki rendkívül kritikus volt az íróval szemben. Hóbortos, néha zavaros gondolatokkal foglalkozó embernek ismerte, és műveivel szemben is voltak kritikus észrevételei. Eleinte nem nagyon akartam elfogadni a szigorú bírálatait, de később beláttam, hogy – mint mindenben – ebben is igaza van. Ezért igyekeztem észrevételeit beépíteni az értekezésembe.

Ezeken a beszélgetéseken Németh László és más népi írók neve is szóba került, hiszen Pap Károly egyik felfedezője és pártfogója volt, egy olyan zavaros ideológiájú korban, amikor a kultúra kettészakadása is tetőfokára hágott, és ennek egyik ellentmondásos reprezentánsa éppen Németh László volt, a maga mélymagyar – hígmagyar metaforáival, melyekkel ő is megbocsáthatatlan módon járult hozzá a szakadék elmélyítéséhez, és végül a zsidóknak a magyar kultúrából való kirekesztéséhez is. Scheiber pontosan tudta és elmagyarázta nekem is, hogy Németh László kártékony politikai-kulturális nézetei csak a legszigorúbb kritikával illethetőek, de az árnyalatokra és ellentmondásokra is felhívta figyelmet. Németh gondolkodói nézetei menthetetlenek, de írói nagysága ettől még egyértelműen elismerhető. Képes volt határozottan megdicsérni Németh regényeit, és egyszersmind rámutatni drámáinak ellentmondásaira, melyek gyakran tézisdarabokká silányították a színműveket, és ezáltal a politika szolgálatába állították a szerzőt, akit gyakran talán szándéka ellenére is felhasználott és kihasználott a konzervatív-nacionalista kurzus. Scheiber felfedezte ebben az ellentmondásban azt az esztétikai-poétikai törvényszerűséget is – bár nem volt esztéta, a szó irodalmi vagy filozófiai értelmében -, hogy az ideológiával foglalkozó, azt műveiből kigyomlálni nem képes, de jelentős tehetségű író regényíróként sokkal politikamentesebb és ezáltal magasabb esztétikai értékű műveket hoz létre, mint drámaíróként.

Itt utalnék egy másik mesteremre, a debreceni tudós professzorra, Kardos Pálra, akinek Scheiber Sándoréval csaknem azonos véleménye volt Németh Lászlóról. Őt akkor kerestem fel, amikor még középiskolás diákként diákköri dolgozatot írtam Németh László drámáiról. Ő figyelmeztetett engem először a drámák ellentmondásosságára, és arra, hogy a Németh Lászlót, a népi írók egyik vezéralakjaként jelentős felelősség terheli az akkori helyzet elmérgesedésében. Akkor még, gimnazistaként nem nagyon értettem az egészet, csak később, Scheiber Sándor szobájában, Németh László és Pap Károly viszonyát elemezve döbbszem rá arra, mi mindent kell figyelembe venni, amikor a két világháború közötti (és persze minden korok) kultúrájával foglalkozunk.

Scheiber éles és tévedhetetlen ízlését, ösztönös esztétikai vénáját jelzi, hogy még azt is észrevette a Németh László-problémában, amit az irodalomprofesszor Kardos Pál talán nem: hogy a politikai és a morális eltévelyedés esztétikai hibává fajulhat egy író életművében. Vagyis – mint azt fentebb említettem – az ideológiailag terhelt dráma minősége sokkal gyengébb, mint a szinte teljesen ideológiamentes regény. És erre Németh László életútja volt számára az egyik legfőbb bizonyíték. Ennek nyomán arra is ráébredtem, hogy Pap Károly életműve e fenti törvényszerűséget követi, politikamentes regényei és elbeszélései sokkal színvonalasabbak, mint ideológiával terhelt színdarabjai és mint elhíresült esszéje, a Zsidó sebek és bűnök.

Hangsúlyozni szeretném, hogy az itt leírt emlékekben nem az én személyem és szerepem számít, nem magamról kívántam szólni, hanem arról a hatásról, amelyet Scheiber Sándor gyakorolt nemzedékem filológusaira, irodalomtudósaira és számos más bölcsészet és vallástudományt művelő alkotóra, egész életükre kiható érvénnyel. Sokak között rám is. És elsősorban ettől volt ő nemcsak kiemelkedő kutatója, tudósa és rabbija korának, hanem meghatározó morális példaképe és útmutatója is az általa tanított és nevelt több nemzedéknek.